

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

2022

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 70

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 8.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO****XIVUTISO XA 1****Makoreketelo ya Xikambelantwisiso**

- Tanihleswi ntshikelelo wu nga eka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swi fanelangi swi xupuriwa, handle ka loko swihoxo swa kona swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Hambiswiritano, swihoxo swa ha fanele swi kombisiwa).
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito wolawo, naswona loko nhlamulo yi twala, u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kutani ri laveka eka nhlamulo, ri amukele.
- Ku hava timaraka leti nga ta nyikiwa eka swivutiso swa mavonelo eka nhlamulo ya INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- A ku na timaraka leti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA YA NTIYISO/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Laha ku lavekaka tinhlamulo ta rito rin'we kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa hi mfanelo loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/kombisiwile.
- Loko ku laveka timhaka/minkutlunya yimbirhi/yinharhu kutani mukamberiwa a nyika yo tala, koreketa yo sungula yimbirhi/yinharhu ntsena.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swa nhlawulonyingi, amukela HISWIMBIRHI, letere leri xaxameleke na nhlamulo leyi nga yona NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 Mafumelo ya tiko.√/Mafambiselo ya tikereke.√/Ku yimbelerisa tikhwayere.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 1.2 vutivi lebyi a a ri na byona./A.√ (1)
- 1.3 Nhlokomhaka yi ri 'A nga swi tivi', leswi seketeriwaka hi hungu ra xitshuriwa leri vulavulaka hi Hlamalani nkata Gwelegwele loyi a a nga swi tivi leswaku nuna wa yena u na vana van'wana ehandle./Nhlokomhaka yi ri 'A nga swi tivi', leswi seketeriwaka hi hungu ra xitshuriwa leri vulavulaka hi Gwelegwele loyi a a nga swi tivi leswaku Khombomuni a hi n'wana wa yena./Nhlokomhaka yi ri 'A nga swi tivi', leswi seketeriwaka hi hungu ra xitshuriwa leri vulavulaka hi Khombomuni loyi a a nga swi tivi leswaku Gwelegwele a hi tata wa yena.√√ (2)
- 1.4 Ku nga va ku ri leswi a a swi tiva leswaku leswi a swi endleke ku kondza a vuya ekaya ka yena hi matakuxa swi khomisa tingana./Ku nga va ku ri ku tumbeta xihundla xa leswaku timhaka ta vugangu bya yena ti nga tiveki.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

- 1.5 1.5.1 Ku tirha na vanhu swa tika/a swi olovi.√√ (2)
- 1.5.2 A a ri na vutivi byo enta/tala eka swilo swo hambanahambana.√√ (2)
- 1.6 A a chava leswaku xihundla xo va a ri na vana ehandle a xi ta humela erivaleni kutani swi n'wi holovisa na nsati wa yena./A a chava leswaku swi ta n'wi onhela muti wa yena.√√ (2)
- 1.7 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku vanhu van'wana a va tshembekangi loko swi ta eka timhaka ta vukati./Ndzi dyondzile leswaku ku va vatswari va nga tshembeki swi vangela vana va vona ku xaniseka evuton'wini.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 1.8 Khombomuni u kurile a tiva leswaku Gwelegwele i tata wa yena kambe emakumu mana wa yena Hlamalani u n'wi byerile ntiyiso wa leswaku a hi tata wa yena./Gwelegwele a a tiva leswaku Khombomuni i n'wana wa yena, leswi nga riki ntiyiso hikuva a a nga ri yena.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 1.9 A ndzi ta hlundzuka√ hikuva tanihi n'wana ndzi langutele leswaku vatswari va mina va va vanhu lava tshembekeke eka timhaka ta vukati, leswaku va va swikombiso leswinene eka mina tanihi n'wana wa vona.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 1.10 A nga endlangi kahle hikuva swi nga endleka Khombomuni a sungula ku ka a nga ha n'wi xiximi Gwelegwele hi ku tiva leswaku a hi tata wa yena wa xiviri.√√

KUMBE

U endlile kahle hikuva i mfanelo ya n'wana un'wana na un'wana ku tiva tata wa yena wa xiviri./U endlile kahle hikuva Khombomuni u ta kota ku teka nhwana loyi a n'wi rhandzaka.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA B

- 1.11 Xitshuriwa xa B xi humelerisa hungu ra swimunhuhatwa swimbirhi leswi tikombaka swi tsakile swinene.√√ (2)
- 1.12 Va nga dyondzisiwa nkoka wo komba vana va vona rirhandzu.√√ (2)
- 1.13 Swa ndzi tsakisa√ hikuva swi kombisa rirhandzu leri nga kona exikarhi ka tatana na n'wana wa yena wa jaha tanihileswi va tikombaka va tsakile.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A NA XA B

1.14 Eka xitshuriwa xa A ku vulavuriwa hi mutswari wa xinuna na n'wana wa yena wa jaha, leswi fanaka na leswi humelerisiwaka eka xitshuriwa xa B laha ku kombisiweke mutswari wa xinuna na n'wana wa yena wa jaha./Eka xitshuriwa hiswimbirhi ku na mutswari wa xinuna na n'wana wa jaha.√√ (2)

1.15 Mutswari na n'wana lava humelerisiweke hi xitshuriwa xa A va tiveka, i Gwelegwele na Khombomuni kasi mavito ya swimunhuhatwa swimbirhi leswi humelerisiweke hi xitshuriwa xa B a ma tiveki./Eka xitshuriwa xa A n'wana u hetelela a nga tsakangi kasi eka xitshuriwa xa B n'wana u tsakile.√√ (2)
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2****XITSHURIWA XA C****MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XA NDZIMANA**

NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

Ku xixima swi endla leswaku masiku ya munhu ya andza.√ Vumunhu na vun'we bya hlohloteleka loko vanhu va xiximana.√ Loko vana va xixima, tiko ri vuyeriwa hi vutivi bya swa ndhavuko.√ Ku xixima swi dyondzisa ku tiva milawu ya mahanyelo.√ Loko munhu a xixima van'wana na yena u kota ku xiximiwa.√ Ntsako na kurhula swa kumeka laha ku nga na ku xixima.√ Lava nga kula va ri karhi va xixima lavakulu namuntlha va tiphina evuton'wini.√ Ku xixima swi endla munhu a kateka no hambana na makhombo.√

[Ntsengo wa marito = 86]

- Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√ (7)
- Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (3)

[Avela timaraka eka timhakankulu ta nkombo ntsena.]

MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XO XAXAMETA TIMHAKANKULU

NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

	MINTSHAHO		MINKUTLUNYA
1.	'Masiku ya ku hanya ya andza eka munhu loyi a nga na mahanyelo lamanene na ku xixima van'wana.'	1.	Ku xixima swi endla leswaku masiku ya munhu ya andza.√
2.	'Loko vanhu va xiximana swi hlohlotela vumunhu na vun'we eka vaakatiko.'	2.	Vumunhu na vun'we bya hlohloteleka loko vanhu va xiximana.√
3.	'Tiko leri vana va kona va xiximaka ra vuyeriwa hi tlhelo ra swa nhluvuko na vutivi bya swa ndhavuko hambi ya ri matimu ya lomu tiko ri humaka kona.'	3.	Loko vana va xixima, tiko ri vuyeriwa hi vutivi bya swa ndhavuko.√
4.	'Ku xixima swi endla leswaku vanhu va dyondza swilo swo tala swa vutomi swo fana na ku tiva milawu yo hambanahambana ya mahanyelo.'	4.	Ku xixima swi dyondzisa ku tiva milawu ya mahanyelo.√
5.	'Ku va munhu a hanya vutomi byo xixima swi vula ku teka xiboho xa kahle xo xixima van'wana leswaku na yena a kota ku xiximiwa.'		Loko munhu a xixima van'wana na yena u kota ku xiximiwa.√
6.	'Laha ku nga na ku xixima ku na ntsako na kurhula.'	5.	Ntsako na kurhula swa kumeka laha ku nga na ku xixima.√

7.	'Lava namuntlha va tiphinaka hi vutomi hi lava va nga kula va ri karhi va xixima lavakulu eka vona hikuva a va nga ali ku kombiwa ndlela leyinene ya mahanyelo.'	6.	Lava nga kula va ri karhi va xixima lavakulu namuntlha va tiphina evuton'wini.√
8.	'Munhu loyi a xiximaka u kuma mikateko naswona makhombo ya misava ya fambela ekule na yena.'	7.	Ku xixima swi endla munhu a kateka no hambana na makhombo.√

[Ntsengo wa marito = 86]

Makoreketelo ya nkomiso:

Makoreketelo ma fanele ma kongomisiwa eka timhakankulu na ku papalatiwa ka timhaka leti nga pfuniki nchumu.

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi mukhuva lowu landzelaka:

• **Maavelo ya timaraka:**

- Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7: **N = (7)** (Maraka yin'we hi nkutlunya.)
- Timaraka ti3 i ta ririmi: **R = (3)**
- Ntsengo wa timaraka: **10**

• **Maavelo ya timaraka eka ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**

- Minkutlunya ya 1–3 leyi nga yona: Nyika maraka yin'we ya ririmi.
- Minkutlunya ya 4–5 leyi nga yona: Nyika timaraka timbirhi ta ririmi.
- Minkutlunya ya 6–7 leyi nga yona: Nyika timaraka tinharhu ta ririmi.

• **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**

- Mintshaho ya 6–7: A nga nyikiwi maraka ya ririmi.
- Mintshaho ya 4–5: Nyika mpimohenhla wa maraka yin'we ya ririmi.
- Mintshaho ya 2–3: Nyika mpimohenhla wa timaraka timbirhi ta ririmi.

LEMUKA:

• **Ntsengo wa marito:**

- Vakamberiwa va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
- Ku nga susiwi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke, kumbe ya kombisiwile hindlela yo hoxeka. Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa lexi hetisaka ntsengo wa le henhla lowu vekiweke wa marito kutani u tshika lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3: XINAVETISO****XITSHURIWA XA D**

- 3.1 I ku koka rinoko ra vaamukeri va hungu.√ (1)
- 3.2 ndhavuko./B.√ (1)
- 3.3 I ku endlela leswaku vaxavi va loloha ku hlaya leswaku loko va lava ku cincisa, vavatli va wona va kota ku tisirhelela hi wona.√√ (2)
- 3.4 Munavetisi u ri: 'I Vatsonga ntsena lava tirhisaka tshuri na musu', leswi nga riki ntiyiso hikuva ti kona tinxaka tin'wana leti swi tirhisaka.√√ (2)
- 3.5 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa xin'wana hi rito 'musu' lexi nga na nhlamuselo yo hambana na leyi nyikiweke eka papila ra swivutiso, leyi vulaka xitirhisiwa xo kandza/tlhokola hi xona. Xikombiso: **Musi** lowu humaka exitangeni wu ndzi tlunyile hikuva tihunyi leti tirhisiweke ta tsakama.√√ (2)
- 3.6 Eka Vatsonga√ hikuva vito ra bindzu leri navetisaka switirhisiwa i Hanyani Vatsonga.√/Eka vavasati va tinxaka hinkwato lava rhandzaka ku kandza√ hikuva ku na wansati loyi a kandzaka.√/Eka vaxisati√ hikuva hi vona va talaka ku tirhisa tshuri na musu.√ (2)

[10]**XIVUTISO XA 4: KHATHUNI****XITSHURIWA XA E**

- 4.1 Khathuni leyi yi kombisa wanuna na waxisati/vatswari lava tshameke esofeni na vana va vona vambirhi lava yimeke va tikombaka va lava ku famba.√√ (2)
- 4.2 Swi le kamareni ro wisela/dzumbela/tshama eka rona./Swi le kaya.√ (1)
- 4.3 tsundzuxeni./D.√ (1)
- 4.4 Swi nga va swi kombisa leswaku a xi tsakisiwi hi ku va swimunhuhatwa swa tinomboro ta 3 na 4 swi lava ku famba navusiku./Swi nga va swi kombisa leswaku timhaka leti ku vulavuriwaka hi tona a xi ti ngheni.√√ (Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
- 4.5 Ya tshikelela/tyisisa mhaka ya leswaku swimunhuhatwa swa 3 na 4 swi fanele swi vuya ekaya hi nkarhi/dyambu ri nga si pela na leswaku swi hlayisa milawu ya le magondzweni.√√ (2)
- 4.6 Mi nga tekeli/tekeleni enhlokweni timhaka ta ku yirisiwa ku famba navusiku./Mi nga tekeli/tekeleni timhaka to yirisiwa ku famba navusiku enhlokweni.√√ (2)

[10]

XIVUTISO XA 5: PROSI**XITSHURIWA XA F**

- 5.1 A va famba va ri voxe, va famba hi rivilo leri nga chavisiki.√ (1)
- 5.2 I ku yisa riengeteri 'kule' eka ntsongahato./I ku vumba ntsongahato.√ (1)
- 5.3 **Nyangwa**√ wu lo pfuriwa kan'we **ntsena**√ loko va teka vhinyo leyi tisiweke hi mutirhi wa le motheleni. (2)
- 5.4 Xi nga tirhisiwa loko munhu wo karhi a landzelela munhu kun'wana na kun'wana laha a yaka kona.√√ (2)
- 5.5 I ku kombisa leswaku wanhwana loyi ku vulavuriwaka hi yena u le ka ndhawu ya vunharhu./I ku kombisa leswaku wanhwana loyi ku vulavuriwaka hi yena u le kule na xivulavuri na loyi xi vulavulaka na yena.√√ (2)
- 5.6 **Loko** va fika emovheni Young u tswontswile wanhwana luya enon'wini.√√ (2)

[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO HINKWAWO: 70